

1

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Г У Б С Ь К А
О л е н а А н а т о л і ї в н а

УДК 343. 135

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА НЕРЕАБІЛІТУЮЧИМИ ОБСТАВИНАМИ**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика,
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України
Гончаренко Владлен Гнатович, Академія адвокатури України,
професор кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор Шумило Микола Єгорович, кафедра кримінального права і кримінального процесу Національної академії Служби безпеки України, професор кафедри;

кандидат юридичних наук, доцент Письменний Дмитро Петрович, Національна академія внутрішніх справ України, начальник кафедри кримінального процесу.

Провідна установа – Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра кримінального процесу, Міністерство освіти і науки України. м. Львів.

Захист відбудеться “11” червня 2002 р. о 12³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд.253.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий “8” травня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
В. Шибіко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Після ухвалення Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України було проголошено курс на європейську інтеграцію та побудову правової держави. Оскільки Україна є повноправним членом світового співтовариства, однією з головних тенденцій формування її правової системи є врахування міжнародно-правових стандартів, які відображені у міжнародних пактах про права людини та інших документах. Процес становлення вітчизняного законодавства потребує перегляду вже сформованих законодавчих норм та розроблення принципово нових у різних галузях права з урахуванням досягнень сучасної правової думки.

Одним із чисельних напрямів приведення законодавства України у відповідність із міжнародними актами є робота науковців і практичних працівників над кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством. Насамперед це стосується інституту закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами та звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Проблема закриття кримінальної справи та звільнення особи від кримінальної відповідальності давно перебуває в полі зору науковців. До неї звертались у своїх працях такі вчені, як М.С. Алексєєв, А.С. Барабаш, С.М. Благодир, Л.М. Володіна, А.Я. Дубинський, М.В. Жогін, Л.М. Карнеєва, П.П. Коркія, В.З. Лукашевич, Г.М. Міньковський, М.М. Михеєнко, Д.Я. Мирський, О.Р. Михайленко, П.П. Михайленко, Я.О. Мотовіловкер, Д.П. Письменний, В.В. Скибицький, З.Д. Смітєнко, М.С. Строгович, П.І. Тарасов-Родіонов, Ф.Н. Фаткуллін, Г.І. Чангулі, М.О. Чельцов, С.А.Шейфер, Н.А. Якубович та ін.

Однак ґрунтовних, всебічних досліджень, які б врахували зміни, внесені останніми роками до Кримінально-процесуального кодексу України, зокрема зміни до КПК, ухвалені Верховною Радою України 21 червня 2001 р. та 12 липня 2001 р. з даного питання, як у теоретичному, так і в практичному плані немає. Наприклад, на думку автора, недостатньо повно досліджено практику застосування слідчими органами нових обставин звільнення особи від кримінальної відповідальності на етапі досудового слідства – у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням обвинуваченого з потерпілим.

Спільність завдань органів розслідування, прокуратури і суду в кримінальному процесі передбачає чітке розмежування процесуальних функцій між зазначеними учасниками процесу (розслідування, обвинувачення, правосуддя тощо). Встановлюючи функцію того або іншого учасника досудового розслідування, треба виходити з рушійних, спонукальних засад, що змушують учасника виконувати необхідні дії. На думку автора, порядок закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами на досудовому слідстві

(п.4, п.8 ст.6 КПК) суперечить принципу розподілу процесуальних функцій у кримінальному процесі. В цьому випадку слідчий, виносячи постанову про закриття кримінальної справи, тим самим підміняє інші органи, в тому числі і судові, та виконує функції правосуддя і обвинувачення, що йому не належать.

Викладені вище твердження свідчать про актуальність теми обраного автором дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у контексті наукової теми “Удосконалення правового механізму реалізації та захисту прав та інтересів людини і громадянина в Україні”, що виконується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу розробити рекомендації, які дадуть змогу вдосконалити порядок закриття кримінальних справ і звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами на етапі досудового слідства, а також внести пропозиції щодо відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

проаналізувати норми чинного законодавства, а також проектів

Кримінально-процесуального кодексу України щодо інституту закриття кримінальної справи та визначити їх відповідність Конституції України;

проаналізувати нові підстави, за якими виноситься постанова про направлення справи до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності (у зв'язку з дійовим каяттям або примиренням обвинуваченого з потерпілим), а також підстави, коли виноситься постанова про закриття кримінальної справи;

запропонувати уточнену класифікацію підстав до закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами або звільнення особи від кримінальної відповідальності;

проаналізувати теоретичну базу, чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, практику закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами або звільнення особи від кримінальної відповідальності;

внести та обґрунтувати пропозиції для вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства, стосовно інституту закриття кримінальної справи та звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають, змінюються і припиняються між різними суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності в зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності або закриттям кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами.

Предметом дослідження є сукупність норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які регламентують підстави та порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності, закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами, а також практика здійснення цієї діяльності органами досудового розслідування, прокуратури і суду.

Методи дослідження. Виконана робота ґрунтується на сучасних методах пізнання, що впливають з доктрин і категорій філософії та уявлень про загальнолюдські цінності. Застосовувалися такі методи: системний, структурний, функціональний, історико-правовий, порівняльно-правовий, статистичний та методи формальної логіки. Під час написання дисертаційного дослідження взято за основу положення діалектики як універсального методу пізнання закономірностей розвитку об'єкта, сучасні уявлення про державу і право.

Науково-теоретичну базу складають праці з теорії держави і права, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, кримінології. У роботі широко використано правову енциклопедично-довідкову літературу, матеріали періодичної преси, що містили фактичні дані за темою дослідження, результати анкетування 120 слідчих обласних і районних прокуратур усіх регіонів України, котрі перебували на підвищенні кваліфікації кадрів в Інституті Генеральної прокуратури України.

Нормативну базу складають Конституція України, чинний Кримінально-процесуальний кодекс України, кримінальне законодавство України, постанови Пленуму Верховного Суду України, міжнародно-правові акти у галузі прав людини. Крім того взято до уваги проекти КПК, розроблені робочими групами різних відомств впродовж 1995 - 2001 р. р.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є першим дослідженням, виконаним з урахуванням змін і доповнень до законодавства України за станом на 2001 р., а також на матеріалах практики, що склалася за сучасних умов із питань закриття кримінальної справи в досудовому слідстві та звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами.

Зокрема, цю новизну конкретизують такі положення дисертаційного дослідження:

Уперше обґрунтовано, що порядок закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами (п.4, п.8 ст.6 КПК) на досудовому слідстві суперечить принципу розподілу процесуальних функцій у кримінальному процесі. В цьому випадку слідчий, виносячи постанову про закриття кримінальної справи, тим самим підміняє інші органи, в тому числі і судові, та виконує функції правосуддя і обвинувачення, що йому не належать.

Відзначено, що слідчий на стадії досудового слідства за наявності встановлених законом підстав повинен винести постанову про закриття кримінальної справи тільки за *реабілітуючими* обставинами чи суто процесуальними, а в інших випадках - складає постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Уперше досліджено практику застосування слідчими органами нових обставин звільнення особи від кримінальної відповідальності – у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням обвинуваченого з потерпілим та відзначено, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям доцільно поширити і на справи про злочини середньої тяжкості.

Уперше обгрунтовано, що при складанні слідчим мотивованої постанови про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за примиренням обвинуваченого з потерпілим доречно розглянути питання про складання мирової угоди.

Відзначено, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим необхідно вважати не факт примирення обвинуваченого з потерпілим, а факт примирення сторін, незалежно від того, хто став ініціатором такого примирення, хто здійснив перший крок до цього.

Уперше сформульовано висновок про те, що помилування має бути віднесене тільки до компетенції судів України, а для застосування амністії слідчий повинен направляти справу до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в тому самому порядку, в якому застосовуються інститути звільнення від відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям або закінченням строків давності.

Обгрунтовано потребу створення судів у справах неповнолітніх, що розглядали б питання про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та застосовували до них примусові заходи виховного характеру.

Сформульовано нові редакції ст. 7², 8, 212, 213 КПК України.

Запропоновано вилучити п. 4 ст. 7¹, ст. 10, 11, 13 КПК України, а також ст. 47 КК України, яка є матеріально-правовою підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею на поруки, як такі, що не відповідають вимогам часу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані автором положення й висновки можуть бути враховані при підготовці нового Кримінально-процесуального кодексу України, в подальших наукових дослідженнях проблеми звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінальних справ за *нереабілітуючими* обставинами. Результати дослідження можуть бути використані в підготовці навчальних посібників, підручників, курсів лекцій, а також у навчальному процесі під час вивчення відповідних розділів кримінально-процесуального права. Матеріали дисертації можуть бути застосовані працівниками правоохоронних органів у практичній діяльності, пов'язаній із досудовим слідством та закриттям кримінальних справ.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорені на спільному засіданні кафедр правосуддя та криміналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені автором у доповідях на трьох науково-практичних конференціях: "Органи внутрішніх справ на початку третього тисячоліття: проблеми протидії злочинності" (Дніпропетровський юридичний інститут МВС України, 27-28 жовтня 2000 р.); "Актуальні проблеми вдосконалення національного законодавства України" (Міжнародний інститут лінгвістики і права, м. Київ, 25-26 квітня 2001 р.); "Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності" (Донецький інститут внутрішніх справ України, м. Донецьк, 27 квітня 2001 р.), а також на міжнародній науково-практичній конференції "Питання застосування нового Кримінального кодексу України" (Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, м. Харків, 25-26 жовтня 2001 р.).

За підсумками роботи підготовлено наукові записки з пропозиціями вдосконалення окремих норм КПК, що подані до Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та до робочої групи Верховної Ради України з розроблення проекту Кримінально-процесуального кодексу України, де постановку питання визнано досить актуальною.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 5 статей у наукових фахових журналах та збірниках. Усього за темою дисертації опубліковано 9 наукових праць.

Структура дисертації складається з вступу, трьох розділів, що поділяються на дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (206 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації - 216 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, формулюється наукова новизна роботи, пропонується теоретичне й практичне застосування основних положень дисертації та одержаних висновків, висвітлюється ступінь апробації результатів дослідження та подається список публікацій за темою дисертації.

Розділ перший “Закриття кримінальних справ як одна із форм закінчення досудового слідства” присвячено проблемам, що постають під час закриття кримінальної справи на стадії досудового слідства за nereабілітуючими обставинами. Розділ містить три підрозділи.

У першому підрозділі *“Закінчення досудового слідства: поняття, значення, форми”* автор дисертаційного дослідження дійшов висновку, що закриття кримінальної справи – заключний етап досудового слідства. Досудове слідство шляхом закриття кримінальної справи закінчується тоді, коли вирішені всі його завдання, насамперед вжито вичерпних заходів щодо встановлення події злочину і викриття винуватих осіб, всебічно, повно та об'єктивно досліджено всі обставини, які належать до предмету доказування, забезпечене правильне застосування закону, з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний тощо. Всі ці обставини мають бути встановлені за допомогою доказів. Автор погоджується з думкою О.М. Ларіна про те, що обставини, в силу яких кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю є предметом доказування в негативній формі. Окремі факти, обставини справи встановлюються слідчими лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази.

Приділення автором великої уваги доказовому праву у першому підрозділі дослідження зумовлюється тим, що доказування і докази посідають чільне місце в усій діяльності органів і осіб, які ведуть процес, вони є основним змістом як всього кримінального процесу, так і окремих стадій, в тому числі стадії досудового розслідування. Розглядаючи доказування як процес встановлення істини, тобто процес пізнання з допомогою доказів, потрібно виходити з положення про загальність процесу пізнання, із того, що немає специфічного судового пізнання істини, хоча процес її встановлення під час розслідування кримінальних справ має окремі особливості.

Із урахуванням викладених вище міркувань дисертант пропонує ст. 212 КПК України викласти у такій редакції:

“Стаття 212. Форми закінчення досудового слідства

Досудове слідство закінчується, коли вжито всіх необхідних заходів для встановлення істини та забезпечення захисту прав і свобод учасників процесу.

Досудове слідство закінчується складанням:

постанови про закриття кримінальної справи;

постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності;

постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру;

постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

обвинувального висновку та направленням справи до суду”.

У другому підрозділі *“Сутність закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами”* автор акцентує увагу на тому, що для закриття кримінальної справи необхідна наявність передбачених законом підстав. Дисертант вважає, що за характером і правовою суттю всі підстави закриття кримінальних справ можливо поділити на матеріально-правові (відсутність складу злочину, закінчення строків давності тощо) і суто процесуальні (наявність вироку, що набрав законної сили, або ухвали чи постанови суду про закриття справи тощо). Матеріально-правові підстави закриття справи в свою чергу поділяються на дві великі групи – реабілітуючі (відсутність події злочину, відсутність складу злочину, недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину) та nereабілітуючі. Останні можуть мати значення безумовних підстав закриття справи (акт амністії чи помилування) і можливих підстав звільнення особи від відповідальності (примирення обвинуваченого з потерпілим).

Якщо із закриттям кримінальної справи за реабілітуючими підставами кримінальне переслідування особи закінчується, то вирішення питання про закриття справи за обставинами nereабілітуючого характеру не має характеру одночасної процесуальної дії. Слідчий має звертатись з постановою до суду для вирішення питання про закриття кримінальної справи.

У третьому підрозділі *“Nereабілітуючі обставини закриття кримінальних справ (ст. 6 КПК України)”* зазначається, що за п. 4 ч. 1 ст. 6 КПК кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю внаслідок акта амністії, а також в зв'язку з помилуванням окремих осіб. Автор дисертації висвітлює дискусійне в юридичній літературі питання щодо можливості застосування амністії та помилування як у процесі розслідування кримінальної справи, так і до її порушення. Автор прислухається до думки ряду вчених (О.Ф.Смирнов, В.І.Курляндський), які вважають за необхідне не застосовувати амністію до порушення кримінальної справи. Більш того, амністувати та здійснювати помилування можливо тільки після повного розкриття злочину та з'ясування судом всіх обставин справи. Втручання процесуального закону впливає на правове становище амністованих, яке виявляється не рівним, залежним від стадії процесу (І.Л.Марогулова). Згідно законів “Про амністію” 2000 року та 2001 року відсутня норма, що надає право органам дізнання та досудового слідства приймати рішення про закриття кримінальної справи згідно з п.4 ст.6 КПК. Для застосування амністії слідчий повинен направляти справу до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності в тому самому порядку, в якому застосовуються інститути звільнення від відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям або закінченням строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності. Напевно, цей крок можна вважати переходом до застосування амністії тільки органами правосуддя, але необхідно внести відповідні зміни до ст. 6 КПК України.

На підставі затвердженого Указом Президента України Положення про порядок здійснення помилування від 12 квітня 2000 р. №588 Президент може помилувати тільки тих осіб, які вже були засуджені судами України, тобто органами судової влади, котрі компетентно виконали надану їм (і тільки їм!) Конституцією функцію. Але кримінально-процесуальний закон передбачає випадки помилування окремих осіб ще до того, як була порушена кримінальна справа щодо них, або під час провадження в справі. У цій частині Положення суперечить закону, тому цю колізію необхідно виправити шляхом внесення відповідних змін до п.4 ст. 6 КПК України.

Водночас не можна заперечувати самої моральності інституту помилування. Помилування - чеснота, притаманна людині як витвору природи. Але кожний крок у застосуванні акту помилування повинен бути передбачений Конституцією на основі закладених у ній принципів. Оскільки право призначати покарання принципово належить тільки суду, то й процес його виконання може певним чином змінюватися лише в передбачених законом випадках і межах саме судом. На думку автора, помилування має бути віднесене тільки до компетенції судів України.

Згідно з п.8 ч.1 ст.6 КПК України кримінальна справа на досудовому слідстві закривається щодо померлого, за винятком випадків, коли провадження у справі є необхідним для реабілітації померлого або відновлення справи стосовно інших осіб за нововиявленими обставинами.

На думку автора, якщо обвинувачений може користуватися правом на захист, мати захисника або особисто захищатись перед судом, відстоювати своє чесне ім'я, то для того, щоб забезпечити повне дотримання прав померлої особи при закінченні розслідування або при судовому розгляді по суті необхідно спеціально передбачити в законі обов'язкову участь захисника в справі з моменту оголошення родичам померлого про закінчення збору доказів. Для цього потрібно доповнити статтю 45 КПК України частиною другою такого змісту:

“Участь захисника в справі з моменту оголошення родичам померлого про закінчення збору доказів є обов'язковою”.

Розділ другий “Правове визначення підстав та порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами” складається із шести підрозділів, зазначається, що останніми роками однією з відмітних рис розвитку ряду національних правових систем стало створення альтернативних форм розв'язання кримінально-правових конфліктів. Так, наприклад, до підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності додано ще дві: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим та у зв'язку з дійовим каяттям обвинуваченого.

На думку дисертанта, закладений у ст. 46 КК України інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим є відображенням звичаєвого права в чинному законодавстві і висвітлюється у підрозділі першому “Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим”. З огляду на це у Кримінально-процесуальному кодексі України з'явилася відповідна новела - положення статті 8 КПК України.

Автор дослідження робить спробу відповісти на запитання: що вважати умовою закриття справи - примирення винуватого з потерпілим чи навпаки? На думку дисертанта, коли йдеться про справи приватного обвинувачення, то можна говорити про примирення потерпілого з обвинуваченим, бо саме потерпілий є ініціатором кримінального процесу (справа порушується судом тільки за його заявою), а отже, він є активним учасником процесу. В інших випадках, підставою закриття справи вважається активна діяльність обвинуваченого, який має не тільки відшкодувати матеріальну шкоду, а й компенсувати моральну. Тому слушно буде вести мову саме про примирення обвинуваченого з потерпілим.

Але найбільш правильним було б вважати підставою до закриття справи факт примирення сторін. Саме примирення сторін, незалежно від того, хто став ініціатором такого примирення, хто здійснив перші заходи до цього і завдяки яким зусиллям та кого таке примирення стало реальним. На думку автора, факт примирення сторін має бути відображений в окремому юридичному документі – мировій угоді, яку підписують потерпілий і обвинувачений. Така угода може бути скріплена підписами захисника обвинуваченого і представника потерпілого.

Аналіз практики підтверджує дієвість і ефективність даного інституту. Так, наприклад, тільки за другу половину 2001 р. в Україні було направлено до суду для звільнення осіб від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим 648 справ. Це становить майже 10 відсотків загальної кількості справ, направлених до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності. З урахуванням досвіду застосування зазначеного інституту в різних країнах та висловлених аргументів на його користь, автор вважає за можливе розширити сферу його застосування. Слід передбачити альтернативний спосіб розв'язання кримінально-правових відносин (кримінальних справ) щодо злочинів середньої тяжкості, зауваживши, що питання про можливість закриття справи по таких злочинах за наявності зазначених підстав і умов вирішує суд з урахуванням усіх інших обставин справи та особи обвинуваченого.

На думку автора, ст. 8 КПК необхідно викласти у такій редакції:

“Стаття 8. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін

“Проведення в кримінальній справі стосовно особи, яка вчинила злочин невеликої тяжкості, може бути закрито судом, якщо обвинувачений склав потерпілому вибачення, відшкодував потерпілому матеріальну шкоду та компенсував всі інші збитки і моральну шкоду,

щодо факту примирення сторін між обвинуваченим і потерпілим укладено мирову угоду, обвинувачений і потерпілий не заперечують проти закриття справи за примиренням сторін.

За наявності зазначених умов провадження в кримінальній справі стосовно особи, яка вчинила злочин середньої тяжкості, може бути закрито судом, з урахуванням особистості та обставин, що пом'якшують відповідальність обвинуваченого, якщо закриття кримінальної справи не усувається потребою захисту законних прав, свобод і інтересів інших громадян, або потребою захисту суспільства і держави в цілому.

Прокурор, а також слідчий за згодою прокурора, за наявності підстав і умов для закриття справи за примиренням обвинуваченого з потерпілим, указаних в

ч. 1 цієї статті, виносять мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

За наявності підстав і умов для закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи”.

У підрозділі другому *“Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям”* зазначається, що згідно зі ст. 7² КПК України та

ст. 45 КК України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину та повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду. Втілення інституту дійового каяття в кримінальному процесі України доцільне з багатьох причин. По-перше, це надасть додаткові можливості для забезпечення захисту насамперед прав і законних інтересів потерпілого. По-друге, названий інститут має створити правоохоронним органам додаткову можливість виявити, розкрити злочини у сфері прояву організованої злочинної діяльності, запобігти більш тяжким наслідкам.

Дисертант вважає, що інститут дійового каяття не слід ототожнювати з так званою угодою про визнання вини, яка набула поширення в США. Нерідко суть такої угоди зводиться до того, що обвинувачений визнає себе винним у менш тяжкому злочині, ніж фактично вчинив, а в обмін на це особа, що підтримує обвинувачення, вимагає призначення більш м'якого покарання, ніж те, яке могло б бути за принципового підходу до розслідування та судового розгляду справи. Інша справа – розумний компроміс, досягнення якого, не підриваючи принципів об'єктивної істини, презумпції невинуватості, справедливості, законності та інших чинних засад кримінального судочинства, може сприяти усуненню негативних наслідків злочину. На думку дисертанта, інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям доцільно поширити й на розгляд справ про злочини середньої тяжкості.

Крім викладених вище обставин звільнення особи від кримінальної відповідальності, у Кримінально-процесуальному кодексі України подається їх вичерпний перелік (ст. 7-11¹ КПК). Автор дисертаційного дослідження виклав пропозиції щодо вдосконалення деяких із них.

Так, наприклад, у підрозділі третьому *“Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки”* зазначається, що згідно зі ст. 7¹, 10, 11 КПК України особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із зазначеною обставиною. Аналіз практики передачі на поруки свідчить, що органи дізнання і досудового слідства до 2001 р. досить широко застосовували саме таку форму участі громадськості у перевихованні і виправленні осіб. Наприклад, у 1999 р. за цією підставою було закрито 4.440 кримінальних справ (загальна кількість 38.827), а у 2000 р. – 3.101 кримінальну справу (загальна кількість 29.679). За даними МВС України названа обставина, за якою обвинувачений звільняється від кримінальної відповідальності слідчими органів внутрішніх справ, у 2001 р. практично не застосовувалася.

На думку автора, органи досудового слідства інколи надмірно захоплювалися цим видом закриття кримінальної справи. Аналіз практики показує, що нерідко передача на поруки застосовувалася формально, без вивчення можливостей колективу щодо перевиховання; без достатніх підстав та умов для закриття справи або при відмові від передання на поруки у випадках, коли це потрібно (особа скоїла тяжкий злочин, особа є значною мірою суспільно

небезпечна або не визнала себе винною); за відсутності контролю за поведінкою особи, переданої на поруки.

Автор поділяє висловлену в літературі думку, що на сьогоднішній такий вид звільнення від покарання, як передача на поруки, себе не виправдовує, оскільки не відповідає вимогам правового регулювання у сфері суспільних відносин. На думку автора, з урахуванням викладеного, слід вилучити з КПК України ст. 10, 11, 13, а з КК України - ст. 47, що є матеріально-правовою підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею на поруки, як такі, що вже не відповідають вимогам часу.

У підрозділі четвертому *“Звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки та декриміналізації”* автор аргументує потребу відрізнити звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (зміна якихось обставин в об'єктивному світі, а не самого законодавства) від декриміналізації, коли на час розслідування або судового розгляду справи те чи інше діяння вилучене новим законом з переліку кримінально караних. У таких випадках слідчому, прокурору і судді належить застосовувати ст. 5 КК України - про зворотню дію закону, який скасовує злочинність діяння. Декриміналізація певного діяння не дає підстав для закриття справи і внаслідок зміни обстановки. Автор вважає за потрібне наголосити, що юридичну оцінку діянню належить давати на момент його скоєння, а не на момент його розгляду правоохоронними органами.

У підрозділі п'ятому *“Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності”* зазначається, що послаблення санкцій деяких статей після внесення змін до кримінального законодавства спричиняє й певні зміни в обчисленні строків давності. Це може призвести до зниження профілактичного впливу кримінального законодавства.

У підрозділі шостому *“Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру”* зазначається, що згідно зі ст. 7¹, 9 КПК України провадження в кримінальній справі може бути закрито судом у зв'язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру в порядку, передбаченому статтею 447 КПК України. Застосування примусових заходів виховного характеру є гуманним актом правосуддя, але буде більш ефективним за умови кваліфікованої роботи працівників спеціалізованих органів, які здійснюють контроль за поведінкою неповнолітніх. Інакше застосування зазначених заходів буде формальним і не впливатиме на боротьбу із злочинністю неповнолітніх.

Запровадження у справах неповнолітніх так званої ювенальної юстиції стало б, на думку автора дисертації, ще одним ефективним способом розв'язання проблем застосування кримінального та кримінально-процесуального законодавства до неповнолітніх. Потрібно створити суди у справах неповнолітніх, які б розглядали питання про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та застосування до них примусових заходів виховного характеру.

Третій розділ *“Проблема встановлення вини особи та процесуальний порядок закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами”* складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі *“Проблема встановлення вини особи під час закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами”* зазначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства актуальною є проблема дотримання правоохоронними органами законодавства в галузі забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина в Україні. Однією з гарантій захисту прав громадян на досудовому слідстві є процесуальна форма, зокрема інститут пред'явлення обвинувачення.

Притягнення особи як обвинуваченого – один із найважливіших процесуальних актів, зміст якого полягає у винесенні постанови про притягнення як обвинуваченого, пред'явленні обвинувачення, роз'ясненні обвинуваченому його прав та наданні можливостей щодо їх реалізації, допиті обвинуваченого.

Дисертант полемізує з рядом учених щодо питання необхідності притягнення особи як обвинуваченого при закритті кримінальної справи. Важко погодитися з тим, що в процесі розслідування кримінальних справ слідчому належить обмежитися тільки збиранням доказів або

зовсім відмовитися від процедури притягнення особи як обвинуваченого (П.Д. Борцов). Дисертант поділяє думку деяких учених щодо поняття сутності притягнення особи як обвинуваченого, коли особа на підставі зібраних доказів стає одним з головних учасників кримінального процесу, щодо якого державою в особі органів правосуддя публічно формулюється та проголошується обвинувачення у вчиненні кримінально караного діяння, проте сам обвинувачений при цьому в силу презумпції невинуватості ще не вважається винуватим, доки його провина не встановлена вироком суду, і наділяється для захисту своїх інтересів широкими процесуальними правами (В.М. Тertiшник) Крім того, притягнення особи як обвинуваченого дає початок змагальності кримінального процесу: чітко визначаються сторони та права учасників процесу, функції захисту та обвинувачення отримують можливість активного прояву; між обвинуваченим, захисником та іншими учасниками процесу виникають кримінально-процесуальні відносини, які характеризуються змагальністю та конструктивним розвитком у рамках процесуальної форми з метою розв'язання справи по суті.

У дисертації автор порушує і таку проблему: чи визнається особа винуватою у вчиненні злочину при закритті кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами, який з органів уповноважений зробити висновок з цього питання, чи може бути надане таке право органам слідства. У роботі розглядаються різні концепції розв'язання зазначеної проблеми. Одні науковці вважають, що слідчий визнає особу винуватою у вчиненні злочину, але таке визначення не тягне ніяких правових наслідків (Я.О. Мотовіловкер, Л.М. Володіна). Інші стверджують, що, закінчуючи досудове слідство і приймаючи рішення в справі, слідчий зобов'язаний зробити висновок про винуватість чи невинуватість особи. Право органу розслідування констатувати винуватість особи не всуває у суперечність з основними принципами кримінального процесу (А.Я.Дубинський). Але автор дисертаційного дослідження пристає до такої думки, що слідчий повинен не тільки зібрати докази, а й довести відповідній особі свої попередні висновки, надати можливість особі їх спростувати. Слідчий має створити необхідні передумови для правильного судового рішення. Пред'явлення обвинувачення – це лише офіційна постановка питання про винуватість особи у вчиненні злочину на стадії досудового розслідування. Винуватою ж особу може визнати тільки суд.

Автор акцентує увагу на тому, що основоположним принципом кримінально-процесуального права цивілізованої держави є принцип презумпції невинуватості.

Презумпція невинуватості відбиває не особисту думку слідчого, судді, а об'єктивне правове становище. Підстави для суперечок закладені в самому кримінально-процесуальному законодавстві, що, незважаючи на позитивні зміни, ще й досі надає можливість органам слідства, прокурору право закривати кримінальну справу у зв'язку з амністією, помилюванням чи смертю особи

(п.4, п. 8 ст. 6 КПК України). Постає запитання: чи не суперечить наявний порядок звільнення від кримінальної відповідальності несудовими органами і в досудових стадіях процесу положенню статті 62 Конституції України?

На думку автора, потрібно без будь-яких винятків законодавчо встановити судовий порядок закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами на стадії досудового розслідування із внесенням до Кримінально-процесуального кодексу України відповідних змін.

У підрозділі другому “Процесуальний порядок закриття кримінальної справи за nereабілітуючими підставами” автор дисертаційного дослідження виділив декілька проблем, які потребують розв'язання.

По-перше, порядок закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами на досудовому слідстві (п.4, п.8 ст.6 КПК) суперечить принципу розподілу процесуальних функцій у кримінальному процесі. В цьому випадку слідчий, виносячи постанову про закриття кримінальної справи, тим самим підміняє інші органи, в тому числі і судові, та виконує функції правосуддя і обвинувачення, що йому не належать. По-друге, слідчий, визнавши зібрані докази достатніми для прийняття рішення про закриття кримінальної справи, зобов'язаний оголосити про це обвинуваченому, його захиснику, законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, відповідачу та їхнім представникам, а потім закривати кримінальну справу. Оголошення

зацікавленим учасникам процесу про закінчення досудового слідства після винесення постанови про закриття кримінальної справи або направлення справи до суду для прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності означає що висновок про закінчення досудового слідства робиться до його завершення. А це суперечить структурі заключного етапу досудового слідства. Крім того, може бути, що учасники процесу зможуть надати такі докази, які змінять позицію слідчого з цього питання. По-третє, під час складання слідчим мотивованої постанови про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за примиренням обвинуваченого з потерпілим доречно розглянути питання про складання мирової угоди.

У висновках роботи підводяться підсумки дослідження, викладаються пропозиції стосовно вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства, що регулюють правовідносини, які виникають під час звільнення особи від кримінальної відповідальності або закриття кримінальних справ на досудовому слідстві за nereабілітуючими обставинами.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Губська О.А. Нереабілітуючі підстави закриття кримінальних справ з позиції презумпції невинуватості // Підприємництво, господарство і право. – 2001. - № 11. – С. 73-76.
2. Губська О.А. Закриття кримінальної справи як одна із форм закінчення стадії досудового слідства // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 15. - С. 77-82.
3. Губська О.А. Закриття кримінальної справи щодо неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру //Наук.-практ. зб. Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: Додаток до журналу “Міліція України”. – 2001. – № 11. – С.3 – 7.
4. Губська О.А. Відшкодування шкоди потерпілому від злочину під час закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами // Підприємництво, господарство і право. – 2002. - № 2. – С. 93-94.
5. Губська О.А. Питання закриття кримінальних справ за nereабілітуючими обставинами та кримінально-процесуальне законодавство України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. - №5. – С. 26-29.
6. Губська О.А. Чи потрібне громадське поручительство України? // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001.- №1. – С. 275 – 281.
7. Губська О.А. Деякі питання удосконалення кримінально-процесуального законодавства України // Проблеми державного будівництва в Україні. – Вип. №7: Актуальні проблеми вдосконалення національного законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці незалежності України, 25-26 квітня 2001 р. / Редкол.: В.А.Клименко та ін. - К.: Правові джерела, 2001. - С. 16-21.
8. Губська О.А. Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України органами попереднього слідства та дізнання // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності: Матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. - Донецьк. – 2001. – С. 20-29.
9. Губська О.А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності у Кримінальному кодексі України /Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 жовт. 2001 р. /Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К. – Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 74-76.

АНОТАЦІЯ

Губська О.А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2002.

У роботі визначено сутність і значення закриття кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами, обставини та процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності на досудовому слідстві; місце процесуального доказування у процедурі закриття кримінальної справи. Проаналізовано нові обставини звільнення особи від кримінальної відповідальності (у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням обвинуваченого з потерпілим) на досудовому слідстві, підстави та умови їх застосування; порушено проблеми визнання особи винуватою у вчиненні злочину при закритті кримінальної справи за nereабілітуючими обставинами на досудовому слідстві. Сформульовані пропозиції для удосконалення норм чинного кримінально-процесуального законодавства, що стосуються зазначеного питання.

Ключові слова: закриття кримінальної справи, звільнення від кримінальної відповідальності, nereабілітуючі обставини, процесуальне доказування.

АННОТАЦИЯ

Губская Е.А. Процессуальные вопросы освобождения лица от уголовной ответственности по nereабилитирующим основаниям. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, 2002.

Диссертация посвящена вопросам, возникающим при прекращении уголовного дела по nereабилитирующим основаниям и освобождении лица от уголовной ответственности на стадии досудебного расследования.

В работе исследуются сущность и значение прекращения уголовного дела по nereабилитирующим основаниям, обстоятельства и процессуальный порядок освобождения лица от уголовной ответственности на досудебном следствии.

Автор диссертационного исследования пришел к выводу, что порядок прекращения уголовных дел по nereабилитирующим основаниям на этапе досудебного следствия (п. 4, п. 8 ст. 6 КПК) противоречит принципу разделения процессуальных функций в уголовном процессе. В этом случае следователь, вынося постановление о прекращении уголовного дела, тем самым подменяет другие органы, в том числе и судебные, выполняет функции правосудия и обвинения, которые ему не принадлежат.

Проанализированы новые обстоятельства освобождения лица от уголовной ответственности (в связи с деятельным раскаянием, примирением обвиняемого с потерпевшим) на досудебном следствии, основания и условия их применения. Обосновывается необходимость образования судов для несовершеннолетних, которые должны рассматривать вопросы об освобождении несовершеннолетних от уголовной ответственности и применять к ним принудительные меры воспитательного характера.

Обосновывается целесообразность подписания мирового соглашения перед тем, как следователем будет составлено постановление о направлении уголовного дела в суд для освобождения лица от уголовной ответственности по примирению обвиняемого с потерпевшим.

Автор разделяет изложенную в литературе точку зрения, что на сегодняшний день такой вид освобождения от наказания, как передача на поруки, себя не оправдывает, поскольку не отвечает требованиям времени, а гарантий, что цель перевоспитания будет достигнута именно таким способом, нет. К тому же существуют другие институты освобождения лица от уголовной ответственности, которые более эффективно и полно могут обеспечить интересы правосудия.

Обсуждается проблема: считается ли лицо виновным в совершении преступления при прекращении уголовного дела по nereабилитирующим основаниям на досудебном следствии.

Диссертант разделяет толкование некоторых ученых понятия привлечения лица в качестве обвиняемого, когда лицо на основании собранных доказательств стает одним из главных участников уголовного процесса, в отношении которого государством в лице органов правосудия

публично формулируется и оглашается обвинение в совершении уголовно наказуемого деяния, но сам обвиняемый при этом в силу презумпции невиновности еще не считается виноватым, пока его вина не установлена приговором суда.

Сформулированы предложения по совершенствованию норм действующего уголовно-процессуального законодательства, относящихся к данной проблеме.

Ключевые слова: прекращение уголовного дела, освобождение от уголовной ответственности, нереабилитирующие обстоятельства, процессуальное доказывание.

ANNOTATION

O.A. Gubska. Procedural issues related to releasing a person from the criminal responsibility on the basis of non rehabilitation circumstances. – Script.

Dissertation to obtain a scientific degree of the law sciences candidate under the following specialty: 12.00.09 – criminal process and criminalistics; judicial expertise. Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2002.

The work specifies the substance and importance of closing of the criminal case on the basis of non-rehabilitated circumstances, circumstances and rules of procedure for releasing a person from the criminal responsibility at the stage of a pre-judicial investigation; as well as the significance of procedural substantiation (proof) within the procedure of closing of the criminal case. New circumstances of release of a person from the criminal responsibility (in connection with effective repentance or reconciliation of defendant and claimant) at the stage of a pre-judicial proceeding, basis and conditions of their applications, have been analyzed. The author has studied certain problems, in particular, whether a person is recognized guilty in making a crime when closing the case on the basis of non-rehabilitated circumstances at the stage of a pre-judicial proceeding, or it's necessary to recognize him/her guilty prior to closing a respective criminal case.

The author stated proposals related to the improvement of norms of applicable criminal-procedural legislation, which are related to the matter in question.

Key words: closing of a criminal case, release from the criminal responsibility, non-rehabilitated circumstances, procedural substantiation (proof).